

Vilko Novak

BOŽIČNI OBIČAJI OB MURI

V adventnem času se že pričenjajo božični običaji in trajajo do sv. Treh kraljev. Ker se mnogi med njimi nanašajo na konec starega in pričetek novega leta, pa tudi zato, ker jim je krščanski praznik Kristusovega rojstva dal novo vsebino, je krog božičnih ljudskih običajev najobširnejši. Marsikaj je že zapadlo pozabi, v bistvu pa so te navade v odmaknjenih vaseh še prav žive.

Dvanajst dni pred božičem, na dan sv. Lucije, leže čar prazničnih dni na zimsko vaško življenje. Kakršno je vreme teh dvanajstih dni, pravi ljudska vera, tako bo vreme posameznih mesecev prihodnjega leta. Splošno razširjena je ljudska vera, da se na Lucijin dan ne sme šivati, ker sicer kokoši ne bi nesle. Ponekod pravijo, da na ta dan ne sme priti ženska k hiši; grozijo ji, da ji bodo škafoveznili na glavo. Porabski Slovenci na Madžarskem celó polijejo žensko, ki pride k tuji hiši, z zmesjo ilovice in vode, s katero ta dan mažejo kuhinjska tla. (To je »cemelünjek«.) Ženski obisk bi tudi povzročil, da kokoši ne bi nesle, svinje pa slabo jedle. Pred vrata hleva in svinjaka so ponekod polagali srp, ki naj brani dostop čarovnicam, katere bi vzele živini tek. V nekaterih krajih menijo tudi, da se na Lucijin dan ne sme peči kruh in ne prati. Včasih so še pred sončnim vzhodom spekli iz krušne moke pogače in jih dali živini. Shranili so jih tudi v miznico, da so jih dali med letom živini, če je zbolela. Redka je že navada, da »hodi Lucija« po hišah, podobno kakor Miklavž. Opravljena je kot ženska, v rokah ima krožnik z nožem ter grozi otrokom, ki morajo pred njo moliti. Prav z božičem pa je v zvezi vraža o Lucijinem stolu. Kdor si namreč na Lucijino pred svitom prične delati stolec in to delo nadaljuje do božiča vedno ob jutrih pred svitom, ta bo kleče na tem stolu videl med polnočnico čarovnice, ki so z obrazi obrnjene proti vratom. Drugod pa me-

nijo, da zadostujejo leseni podplati, ki jih moraš prav tako delati do svetega posta; istočasno si je treba spreiti bič iz prediva, da se z njim obraniš pred čarovnicami, ker bi te sicer po polnočnici raztrgale.

Advent mineva ob jutranjicah, zornicah, in nato pride sveti post. Na ta dan je imelo — in ima ponekod še danes — vsako delo svoj praznični pomen. Že zjutraj denejo pod mizo v posodi vsakovrstno seme, ki ga opoldne natrosijo kokošim; če ob tem petelin zapoje, pomeni to za prihodnje leto nesrečo. Pod mizo je treba dati tudi bučo, da bi svinje rajši jedle, plužno železo, da bi bila zemlja plodnejša, ter koso in bič. Mizo pogrnejo z dvema prtoma; prvega pritrdijo z žeblički, podenj pa denejo sena, vanj pa krajcar, ki ga darujejo po sv. Treh kraljih siromaku. Po obedu pogrnejo zgornji prt. Neporočeni beže po kosilu na dvorišče, pograbi naračaj drv, se vrnejo v kuhinjo ter jih kleče preštejejo. Kdor je prinesel parno število drv, tisti se bo o pustu poročil. Na sveti dan znosijo vse z mize, predmeti pod mizo pa ostanejo. Nekje pripovedujejo, da mora med obedom gospodar sedeti na vzglavniku, da bo živina debelejša. Če bi pa prišel med obedom kdo v hišo, bi to pomenilo nesrečo. Na sveti post so včasih pekli na Štajerskem »kuc kruh«, v katerega so dajali grahek in korenje. Drugod pečejo »stalnik« ali močen kruh, pa tudi poprtnjak. V Slovenski krajini je v časti »repnjača«, to je z repo, makom in medom potresena potica gibanica, nadevana včasih v devet gub ali plasti. Gospodinja ima na sveti post tudi to dolžnost, da s sosedovega dvorišča odnese nekaj kamenčkov, ki jih mora potresti po kurniku, da bodo njene kokoši bolje nesle kakor sosedove. Po kosilu gre mladina drevesa trest, pri čemer govori: »Naj bo tako polno kakor moje črevo!« Slovenci ob Rabi na Madžarskem poznajo še običaj, da moški kála drva in če ga kdo vpraša, kaj dela, odgovori: »Dehorje odganjam.« Prav tu je tudi navada, da shranijo pod mizo brinjeve vejice in hrastovo listje, od česar vsak dan pred obedom od svetega posta do sv. Treh kraljev malo zažgó.

Polnočnica (polnočka na Štajerskem in Prekmurskem) je višek božičnega pričakovanja. Vse se odpravi v cerkev. Doma prižgó voščenko ali drugo luč. Če luč ugasne, preden se vrnejo, pomeni, da bo v prihodnjem letu v tej hiši nekdo umrl. Gospodinja so nekda nesle v cerkev bučno seme in ga v žepu mešale. Iz cerkve moraš proti domu hiteti, če hočeš biti v žetvi prvi. V sveti noči se živina pogovarja. Kdor jo hoče slišati, mora imeti s seboj praprotno seme, ki cvete in zori v kresni noči. Pred hlevska vrata postavljajo brano, da se ne bi hiši približale čarovnice. Na tistem koncu vasi, kjer psi to noč najbolj lajajo, bo v prihodnjem letu največ nevest. Zelo je bila včasih razširjena navada, da so v sveti noči dekleta vlivala svinec v vodo. Podobe, ki pri tem nastanejo (puške, lopate itd.), kažejo, kakega stanu bo ženin. Ponekod menijo: kdor na božični dan umre, gre naravnost v nebesa.

Na Štefanovo vlivajo na Murskem polju blagoslovljeno vodo v izvirke, da ne bi usahnil. V Slovenski krajini pa pravijo, da se morajo na ta dan dekleta umiti z rdečim jabolkom, da jim bodo lica bolj rdeča. Nekateri pravijo, da je treba na ta dan živino šele zvečer napojiti, da bo laže prenašala žejo. Na ta dan hodijo v Slovenski krajini »polazeniki«, v Halozah in drugod pa na Lucijino, božično in novo-

letno jutro. Vera je, da mora te dneve moški priti prvi k hiši, da prinese srečo. Običajno so to dečki, ki nosijo s seboj poleno ali panj. Ko pride v hišo, ga položi na tla, poklekne nanj ter vošči: »Bog vam daj toliko prašičkov, kot je na moji glavi laskov, takega prašiča, kot je naša peč, vaše kobile naj bodo kot blazine, vaš gospodar kot v gozdu jelen, vaša gospodinja kot v gozdu srna, vaši hlapci kot zajci, vaša deca kot v nebesih angelci.« Gospodinja jih nato obdaruje s suhim sadjem, jabolki, orehi itd. Ime polaženik izhaja iz besede polaziti (srbohrv.: obiskati).

Na sv. Janeza izlijejo po vinogradu staro blagoslovljeno vino in še nekoliko novega.

Na dan nedolžnih otročičev hodijo otroci tepežkat, v Slovenski krajini »ròdivat«. Ponekod tolčejo celó po drevju. Ko jih obdarujejo, se tepežkarji poslové z besedami: »Mi od vas, sreča pri vas.«

Dan starega leta je tudi skrivnosten. Dekleta si spet prerokujejo možitev. Pred polnočjo si deklet vrže čevelj čez glavo in če ta pade s prednjim delom proti vratom, pomeni, da pojde kot nevesta od hiše, sicer pa bo ostala doma neomežena. Na Štajerskem prinese gospodinja na mizo božičnik ali stalnik, ki ga je spekla na sveti večer, ter poškropi hišo, hlev, ki ga je včasih tudi polja z blagoslovljeno vodo. V navadi je tudi kajenje s kadilom. Kdor na staro leto od maše ali večernic gredé pade, ta bo še tisto leto umrl.

Na novo leto mora tudi moški priti prvi k hiši, da prinese srečo. Dečki voščijo: »Bog vam daj v tem mladem letu zdravje, srečo in veselje, dušnega zveličanja pa največ!« K maši in od maše grede hitijo vsi, ki bi bili radi vse leto urni. Opoldne skuhamo mlečno kašo, češ da bo radi tega mnogo denarja pri hiši. Treba je skuhati tudi prašičjo glavo, kar pomeni, da bo šlo vse v hiši to leto naprej. Če ostane na novega leta dan berač v vasi, bo v letu mnogo mladožencev (poročencev). Na Štajerskem dekleta »darujejo vodi«, to je, vržejo v studenec denar, da bi dobile moža. Tudi jabolko mečejo v ta namen v studenec.

Božični običaji se zaključujejo na sv. Tri kralje. Dan pred praznikom prinesejo iz cerkve blagoslovljeno vodo in poškropé vse prostore v hiši. V navadi je tudi kajenje z brinjem. Na Štajerskem prinese gospodinja zopet na mizo stalnik, ki ga gospodar razreže. Vsakemu članu družine pomoli kos proti stropu in kdor više skoči, bo više zrasel. Čez dan si sosedje dajejo stalnik. Čim več stalnika kdo poje, tem močnejši bo. Zelo je razširjena vera, da bo zvedel za dan svoje smrti tisti, ki se od sedmega leta dalje posti sv. Trem kraljem na čast.

Zimski čas, poln prazničnih dni, je poln ljudske poezije v običajih in verovanjih. Mnogi običaji so vznikli radi izpremembe leta, krščanstvo pa jih je preoblikovalo z verskim značajem in jih pomnožilo.

Ludovik Puš

IZRAZNA SREDSTVA V GLASBI

Če si toni smiselno drug za drugim sledé, nastane melodija, ki je že samostojno glasbeno telo, sposobno, da vsebuje vse mogoče glasbene izraze. V sleherni melodiji so obsežene vse glasbene prvine: toni, ritem, tempo, tudi barva glasu itd.

Pod besedo melodija razumemo daljšo, večjo zapovrstno skupino tonov. Tako ima recimo vsaka pesem svojo melodijo ali napev, ki traja od začetka do konca pesmi. Tudi v instrumentalnih delih je melodija navadno precej obširna skupina tonov. Zato je razumljivo, da ločimo v melodiji sami manjše skupine, iz katerih je melodija sestavljena. Za najmanjši člen melodije imamo *motiv*, ki je lahko sestavljen že samo iz dveh zaporednih tonov, ki pa vsebujeta samostojno melodično in ritmično figuro. Večja skupina je *polstavek* ali *fraza*, ki bi jo mogli primerjati nedokončanemu stavku do podpičja. Še višja in večja glasbena enota je *stavek* ali *téma*, ki pa pomeni že dograjen, zaključen glasbeni izraz in kot takšen lahko izraža človeška čustva.

Da postanejo ti osnovni skladateljski elementi vsakomur razumljivi, vzemimo za primer splošno znano ljudsko pesmico »Lepa si, lepá si, roža Marija«. Toni na besede »Lepa si« tvorijo *motiv*, ki nosi v sebi melodično in ritmično figuro, katera se v pesmi ponavlja. Prvi del pesmice, do vključenih besed »nebeška družina«, moremo šteti za *polstavek* ali *frazo*; iz okoliščine, kako se prvi del (*fraza*) zaključuje, sklepamo, da pesmi ni in ne more biti še konec. Uho nujno pričakuje še dopolnila, nekakšnega odgovora, ki ga dá drugi *polstavek*: »Angelci lepo pojejo, tebe, Marija, hvalijo.« Pesmica kot celota tvori v glasbenem pogledu *zaključeno muzikalno misel* ali *glasbeni stavek* (*témo*). Če bi glasbenik hotel iz te preproste pesmi zložiti recimo veliko instrumentalno (n. pr. orgelsko) delo, bi lahko uporabil zdaj zgolj *motiv* zdaj prvi zdaj drugi *polstavek*, pa tudi in še posebno vso *témo*. To in ono bi lahko s ponavljanjem in stopnjevanjem (*»sekvencami«*) dvignil v mogočen, učinkovit izraz, z obrnjenim *motivom* oziroma *témo* bi dosegel prijetno spremembo in s spretno uporabljenimi različicami (= *variacijami*) stopnjeval izrazno silo preprostega ljudskega napeva do najsilnejših učinkov. (Ignacij Hladnik je n. pr. na osnovi preprostih Riharjevih napevov zgradil mogočne orgelske fuge, ki so našle priznanje in celó založnika v inozemstvu.)

Da imamo v večglasnem glasbenem izražanju dvoje slogovnih panog, smo že ugotovili. Ako skladatelj uporablja mnogoglasje tako, da vsak glas poje ali igra s svojo melodijo, je skladba pisana v *vodoravnem* (linearnem) slogu. Če pa nosi melodijo le en glas, vsi ostali pa ga samo spremljajo, niso enako važni, marveč prvega le dopolnjujejo in tolmačijo, tedaj govorimo o *navpičnem* (akordičnem) slogu. Linearno zloženi skladbi ni bistvo urejen sozvočje glasov, temveč melodična črta posameznih glasov, pri akordičnem slogu pa so melodiji enega glasu podloženi ali priloženi ostali glasovi v akordih. Vodoravni slog nazivamo *polifonija* (mnogoglasje, iz grškega polys = mnogo, fonéin = glasiti se), navpičnega pa *homofonija* (enakoglasje, grško homoiós = enak, podoben).

Čim prosteje se giblje polifonija, tem manj je upoštevano akordično urejeno sozvočje posameznih glasov. Je pa vse polno prehodnih, vmesnih načinov skladanja, ki so sicer polifonsko grajeni, vendar so melodije glasov tako ukrojene, da se tudi akordično (navpično) ujemajo.